

PLATON'DA "RETORİK" KAVRAMI

[PLATO'S CONCEPT OF "RHETORIC"]

Türkan Fırıncı

Doktora öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bölümü
turkanfirinci@gmail.com

ÖZET

Platon'un retorik kavramı, önemli diyaloglarından olan Gorgias, Phaidros ve Devlet eserleri temele alınarak anlamı ve kullanımı bakımından çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu yazının temel amacı retorik kavramının anlamını, Platon'un bu kavramın yerine kullandığı diğer kavramları araştırarak ve zıt anlamlılarını göstererek belirlemektir. Böylece, Platon'un diyaloglarında kullandığı "retorik" kavramı, kimi diyaloglarında farklı türden kullanımlarıyla karşımıza çıksa da, en temelde "diyalektiğin" benzeri olarak, bu ikisi de ikna etme sanatı olarak anlaşılır. Son olarak Platon'un retorik kavramının farklı anlamları tartışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: retorik, Gorgias, Phaidros, Devlet, karşılıklı konuşma, konuşma sanatı, söylev sanatı, tartışma, çekişme.

ABSTRACT

Plato's concept of rhetoric is tried to be analyzed in terms of its meaning and usage through following his important work on dialogues as expressed in "Gorgias", "Phaidros" and "Republic". The main aim of this study is to discuss the concept's meaning by searching some synonymous concepts that Plato used in place of it while showing its antonyms as well. Thus, while the concept of rhetoric in Plato's work is understood as a relative concept of dialectics in general, it is also defined as an art of persuasion. Finally, some different meanings and usages of Plato's concept of rhetoric are further interrogated.

Keywords: rhetoric, Gorgias, Phaidros, Republic, conversation, speech art, discourse art, discussion, disputation.

I.

Bugün, Platon'un eserlerinin Mektuplar ve Diyaloglar'dan oluştuğu bilinmektedir. Platon diyaloglarında hep başkalarını konuşturduğu halde, mektuplarında kendi düşüncelerini kendisi dile getirir. Fakat Platon'un eserlerinden söz açıldığında akla ilk gelenleri, diyaloglarıdır.

Diyalogların genellikle, tarihçiler bu konuda henüz uzlaşmış olmasalar da, gençlik ve olgunluk diyalogları olmak üzere değerlendirildiği söylenebilir. İlk dönem diyaloglarında Platon daha çok erdem sorunu üzerinde dururken, bir yandan da bilgi görüşünün temellerini atar. Platon'un daha sonra yazdığı düşünülen diyaloglarının ise büyük ölçüde "İdealar Kuramı"na dayandığı düşünülmektedir. Burada bilgi (episteme) ile sanı (doxa) arasında bir ayırım yapılarak bilginin mutlak, değişmez bilgi nesnelere olduğu düşüncesi ortaya konur.

Epistemolojiyle ilgilenen pek çok filozof aynı zamanda retorik konusuyla da ilgilenmişlerdir. Epistemoloji retorik için önemlidir; çünkü retorik iki tarafı olan bir iletişimdir ve bir bilgi aktarma etkinliği olarak görülür. Platon da epistemolojisinin yanında, ona paralel olarak retorikten söz açmıştır. Platon retorik hakkındaki birçok düşüncüyü hocası Sokrates'ten almıştır: Her ikisi de retorik için daha çok, bencilce bir kullanımının olduğunu düşünürler. Böylece diyaloglarda Sokrates genellikle, Platon'un açığa çıkarmak istediği bakış açısını temsil eden başkarakter (konuşmacı) olarak yer almıştır.

Platon'un retorikle ilgili düşünceleri pek çok eserinde kendini göstermektedir. "Gorgias" diyalogunda Gorgias, retorik için "sanatların kraliçesi" olarak nitelendirirken; buna karşılık Sokrates, retorik için "dinleyicileri gülünç duruma düşürme ustalığı" olduğunu söyleyerek olumsuz yönünü ön plana çıkarır.

“Protagoras” diyalogunda, sofistlerle platonistler arasındaki çelişki, retorik kullanım bağlamında gösterilmeye çalışılır. Burada Sokratesçi bir bakış açısıyla Platon, sofistlerin iddiasının aksine, erdemini öğretilabileceğini ileri sürer.

“Phaidros”ta Platon’un ruhun ölümsüz olduğuyla ilgili düşünceleri bulunmaktadır. Bu eserde Platon ayrıca yazıyla ilgili düşüncelerini öne sürerek tarihte bilinen ilk edebiyat ve sanat eleştirisi kuramının temellerini atmıştır. Retorikle ilgili olarak ise Platon burada, çok genel bir ifadeyle söylenecek olursa, olumlu bir tutum da takınarak retorik farklı kullanımlarına dikkati çekmektedir.

Platon’un retorikle ilgili düşüncelerini bulduğumuz pek çok eseri vardır ve/fakat bunlar arasında, yukarıda sayılanlar gibi daha temel olduğu düşünülen bir başka eseri “Devlet” diyalogu olarak karşımıza çıkar. Adalet temasının işlendiği “Devlet”te Platon, ruhun iştiha (appetite/bedensel arzu), akıl (reason) ve irade (spirit) olmak üzere üç parçası olduğunu söyler. Bu çerçevede Platon retorik bu defa yöneten- yönetilen karşıtlığı bağlamında tartışır. Ayrıca burada Platon, bir sanat etkinliği olarak retorik ise taklidi taklidi olması bakımından tehlikesine dikkati çeker.

Retorik kavramının, anlamı bakımından, dili başkalarını ikna etmek ya da etkilemek için kullanma sanatı; akıl yürütme, tartışma, inandırma, söz söyleme sanatı ve benzeri kullanımlarının olduğu söylenebilir. (Ulaş, 2002, s. 1211) Platon da söz konusu diyaloglarında sıklıkla retorik kavramını ona farklı anlamlar yükleyerek kullanmıştır.

Bu yazı, Platon’da “retorik” kavramının, anlamı ve kullanımı bakımından analizini gerçekleştirmeye yöneliktir. Yapılan analiz, retorik temelde “Gorgias” ve “Phaidros” diyaloglarında ortaya çıkan daha olumlu ve katı olmayan eleştirisiyle buna karşılık olumsuz ve daha katı olan eleştirisi arasındaki farklılığı diğer metinlerle de destekleyerek ortaya koymaya çalışacaktır. Retorik bir kavram olarak analizinin yanında ayrıca, retorikle ilgili olduğu düşünülen diğer bazı özelliklerin de belirlenmesi amaçlanmaktadır.

II.

Platon diyaloglarında retoriği açıklarken farklı tanımlar verir. “Gorgias” diyalogunda retoriğin nasıl bir sanat olduğu sorulur ve konusu ise belirlenmeye çalışılır. Buna göre retorik amacını sözlerle gerçekleştiren, kendi konuları ile ilgili insan yetiştiren bir sanat olarak belirlenir. (Platon, 1997, s. 449-E)

Burada bir ayırım yapılarak sözleri kullanan, az kullanan ya da hiç kullanmayan diğer sanatlardan (resim, heykeltıraşlık, aritmetik, geometri vb.) farklı olarak, retoriğin sadece sözlerle ilgili bir sanat olduğu saptaması yapılır. (Platon, 1997, s. 450)

Sözlerle ilgili olan bu sanatın konusuna gelince; retorik “yargı yerlerinde yargıçları, mecliste üyeleri, halk toplantılarında ve bütün yurttaş toplantılarında bulunanları sözle kandırma kudretidir”. (Platon, 1997, s. 352-E) Başka bir deyişle retorik kalabalıklar karşısında, kalabalıkları ikna etmede kullanılır. Yani retorik bir ikna etme/inandırma sanatıdır denilebilir (Platon, 1997, s. 453-E). Ayrıca genel anlamda retoriğin tüm bu sözü geçen yerlerde konu edindiği şey ise adalettir. Ancak adalet kavramı “demir” veya “gümüş” gibi anlamı açık olan bir kavram olmaktan çok, Platon’a göre, “doğru” ya da “iyi” kavramlarında olduğu gibi üzerinde anlaşmazlığa düşülen bir kavramdır. (1943, s. 263-A)

“Sofist” diyalogunda retorik “mahkemede, halk önünde ve dostlar arasında yapılan konuşma sanatını tümüyle kapsayıcı bir adla kandırma / inandırma sanatı” diye nitelendirilir. (Platon, 1999, s. 222-C) Öte yandan, ikna etme sanatı olarak inandırmanın iki çeşit olduğunu saptayan Platon’a göre retorik inançla ilgilidir ve/fakat biri bilgisiz inanmayı, öteki de bilgiyi doğuran temele alan iki türlü inandırma vardır. (1997, s. 454-E)

Bu şekilde Platon çok geniş bir anlamda bir ikna etme/inandırma (persuasion) olarak “retorik” ile “diyalektiği” birbirinden ayırma yoluna gider. Böylece diyalektiğin yanında ustalıkla elde edilmesi olanaklı görünen diğer bir sanat olarak retorikten (söz sanatı) söz açılır. (Platon, 1943, s. 266-C) Yapılan bu ayırım en başta bilgisel temelleri bakımından diyalektik ile retoriğin farkını

gösterir. Buna göre retorik inançla ilgilidir, temelinde inanç (pistis) vardır. Bilgiye (episteme) dayanan kanıtlama ise her zaman doğru olur. (Platon, 1997, s. 454-D)

Söylevci (retorikçi), yanlış doğru gibi gösterir, zayıf kanıtı da güçlüymüş gibi. (Platon, 1998, s. 18-B, 23-E) Diyalektik ise çelişkiyi ortadan kaldırır. (Platon, 1997, s. 508-E) Ayrıca “diyalektik yoluyla ulaşılan varlık ve kavram bilgisi, varsayımlara dayanan bilimler yoluyla elde edilen bilgiden daha açıktır”. (Platon, 2000, s. 511-D)

Bir diğer farklılık ise şöyledir: Doğru sanı (doxa) bilgi olmadığı halde “kendilerine hatip ve mahkeme hatipleri denen bilgelik üstatları bir şey öğretmekle değil, istedikleri sanıyı yaratmakla kandırırlar”. (Platon, 1999, s. 201-A) Buna karşılık bilgi (episteme) ile yola çıkan diyalektikçi ise öğretme amacını taşır.

Bununla ilgili olarak Platon “Theaitetos” diyalogunda benzer bir ayırım yaparak, “gençliklerinden beri bütün zamanlarını mahkemelerde ya da bu gibi yerlerde geçirenler acele ile söylerler, kendi isteklerine göre konuşamazlar”; buna karşılık “felsefe ile meşgul olanlar ve bu meşguliyet içinde büyüyenlerin ise boş zamanları vardır ve konuşmalarını sükûnet içinde yaparlar; konuşmalarının uzun sürdüğü söylenebilir, çünkü yalnız gerçeğe varmayı isterler” demektedir. (1999, s. 172-D)

“Öyleyse hatip, yargı yerlerinde ve başka toplantılarda doğru ile eğriyi öğretmez, yalnızca ona inandırır. Zaten bu kadar kalabalığı o kadar az bir zamanda böyle büyük konular üzerinde aydınlatamaz”. (Platon, 1997, s. 455-A) Burada Platon, söylev şeklinde gerçekleşen uzun bir konuşma yerine, diyalog şeklinde gerçekleşecek olan kısa süreli bir konuşma yapmanın daha verimli olacağını düşünür. (1999, s. 334)

Retorik-diyalektik karşıtlığı, bu ikisinin amaçları bakımından farklılaşmasına da dayanır. Retorik bir çeşit görenek olarak görülür ve bu göreneğin ise zevk ile haz

vermeye yaradığı söylenir; başka bir deyişle retorik, övgünün bir parçası olarak görülür. (Platon, 1997, s. 462- C, 466-A)

Platon'un, retoriğin karşısında diyalektiği onun benzeri olarak yerleştirdiği, şu analogisi ile daha açık hale gelir: “İdmana göre süs ne ise tıbbaya göre de aşçılık odur; yahut da idmana göre süs ne ise, yasalara göre de bilgelik; tıbbaya göre aşçılık ne ise, doğru söylemeye göre de retorik odur”. (1997, s. 465-C) Diyalektik doğru söylemeye karşılık gelir ve iyiye varmayı ise kendine amaç edinir.

“Theaitetos” diyalogunda nutuklarda söylenenin bilgi içermediği ve kanıtlar/ispatlar yerine, sırf alkış almak için, olasılıklardan başka bir şeyin kullanılmadığı ifade edilmektedir. Burada retorikle ilgili olarak “gevezelik” nitelendirmesi yapılmaktadır. (Platon, 1999, s. 163-E) Buna karşılık diyalektik, genç delikanlıların sandığının aksine, en zor işlerden biri olarak görülür. Gençler için felsefe bir hoş vakit geçirme olarak görülürken, pek azı yaşlandıklarında felsefeye bağlı kalırlar. (Platon, 2000, s. 498-A) Bu bakımdan felsefe ile ilgilenmek olgunluğu da gerektirir.

Diyaloglarda Atinalılar'ın konuşmayı sevdikleri ve bilginlerin ise konuşmalarını dinlemekten zevk aldıkları, sıklıkla tekrarlanan bir temadır. (Platon, 1997, s. 317-E) Savunmasında Sokrates herkesin konuşmalarını dinlemek için etrafında toplandığını ve genç-yaşlı, zengin-yoksul demeden herkesin onunla bir arada olmaktan hoşlandığını söyler. Sokrates (Platon, 1998, s. 33-B-C) bu durumu şöyle açıklar: “Çünkü, onlar bilge değillerken bilge olduklarını sanan kimseleri sınavdan geçirmemi tadımla dinliyorlar, doğrusu ya pek de tat alınmayacak şey değildir bu.”

Platon diyaloglarında retorik bağlamında farklı kavramlaştırmalar yapar. Pek çok diyalogunda özel kavramlar kullanır; örneğin, konuşma yapma (speech) ile karşılıklı konuşmayı (conversation) birbirinden ayırt eder. “Protagoras” (329-A-B) diyalogunda, üç farklı konuşmadan söz açılır. İlki demagogların yaptıkları konuşmalardır: “Onlar güzel söylevler söylerler; ama onlara konu dışında bir şey

soruldu mu, kitaplar gibi olur, ne cevap verebilir ne de soru sorabilirler”. Bunlar bildiklerini sadece ezberlemişlerdir.

Bir de susmak bilmeyen söylevcilerden söz açılır: “Tıpkı vurulunca çınlamaya ve insan elini üstlerine koymadıkça çınlamaya devam eden tunç kaplar gibi, söylevcilerimiz de en küçük soruda sonu gelmez söylevlere girerler”. (Platon, 1999, s. 329-B)

Bu iki konuşmaya karşılık Protagoras’ın yaptığı türden konuşmalar anlatılır: “Protagoras ise, tersine, hem uzun ve güzel söylevler vermeyi hem de bir soru sorulduğu zaman kısaca cevaplandırmayı ve soru sorduğu zaman cevabını beklemeyi bilir....”. (Platon, 1999, s. 329-B) İzlendiği gibi bu sonuncusunda soru-cevap şeklinde yapılan konuşmalardır ve diyalektiğe daha yakın olanları da bunlardır. Sokrates açıkça: “Kanımca bir toplulukta karşılıklı konuşmak ile halka söylev çekmek, iki farklı şeydir” diyerek, söz konusu bu ayrımı pekiştirir. (Platon, 1999, s. 336-B)

Benzer biçimde retorik bağlamında kullanılan başka kavramların da diyaloglarda kullanıldığı izlenmektedir. Buna göre yine birbirinin benzeri olmak üzere tartışma (discussion) ile çekişme (disputation) ayrımı yapılır: “İyi niyetli dostlar tartışır, düşmanlar ile hısımlarsa çekişir”. (Platon, 1999, s. 337-B)

“Ayrıca çekişmeye hiç gerek yoktur... İnsafsızca didişmeyi, ciddi tartışmalardan kesin olarak ayırmamadan ileri gelir. Didişmede muhatapla şaka edilir, ona elden geldiği kadar tuzaklar kurulur; fakat ciddi tartışmada ciddi olmak ve muhatapı doğru yola yöneltmek gerekir; bu da ona kendi yanılması veya eski alışkanlıkları yüzünden düştüğü yanlışları göstermek olur”. (Platon, 1999, s. 167-E)

III.

Platon'un hem "Gorgias" hem de "Phaidros" diyaloglarında "retorik" ile "diyalektik" karşıtlığının dikkati çektiği söylenebilir. Pek çok ortak noktalarının yanında bu iki diyalogun bazı konularda farklılaştıkları da görülür. Çok genel bir ifadeyle, "Gorgias"ta retorik-diyalektik karşıtlığı daha sert vurgulanırken, "Phaidros"taki bu ayrım, "diyalektik", "felsefenin gölgesi olarak retorik" ve "retorik" olmak üzere ele alınabilir. Ayrıca "Phaidros"ta, "Gorgias"tan farklı olarak, retoriğin olumsuz yönü vurgulansa da retoriğin iki ayrı kullanımından söz açılarak, nispeten daha olumlu yönü de açığa çıkarılır.

"Gorgias" diyalogunda retorik daha çok olumsuz yönüyle ön plana çıkar. Sokrates burada, retoriği yemek pişirme gibi bir göreneğe benzetir ve şöyle der: "Retoriği, süslemeyi ve bilgiçliği dalkavukluktan sayıyorum, her birinin de ayrı konusu olduğunu kabul ediyorum". (Platon, 1997, s. 463-B) Retorik, bu diyalogda, dalkavukluk olarak görülür; karşısındakinin çıkarlarını düşünmeden ruha hoş görünmeyi amaç edinerek "iki ya da daha çoklarına karşı kullanılır".

Ayrıca, "sofistlik ile retorik aynı şeylerdir yahut birbirlerine çok benzerler". (Platon, 1997, s. 520-A) Bu noktada sofistlik, retoriğe yüklendiğinden daha olumlu bir anlam yüklenerek değerlendirilir: "Hakikatte tıbbı karşılık idman ve yargılara karşılık kanunlar ne kadar güzel iseler, bilgilik de retorikten o kadar daha güzeldir". (Platon, 1997, s. 520-A)

"Gorgias"taki başka bir ayrılık noktası ise şöyledir: "Hatibin hastayı hekimden daha çok inandırabileceği doğrusya bilgisiz olan, başka bilgisizleri inandırmada bilgiliden daha ustadır" (Platon, 1997, s. 459-B) ifadesinde izlendiği gibi, retorikçi en temelde konuştuğu şey konusunda bilgisizdir, fakat yine de karşısındaki bir bilgisizi kandırma yeteneğine sahip olmalıdır.

"Gorgias"ta retorik, "siyasetin bir benzerinin parçası" (Platon, 1997, s. 463-D) olarak tanımlanır. Buna göre retorik, siyasetten farklı olarak sahte bir sanattır. Diyalogda bu konuyla ilgili olarak bir ayrım yapılır. Buna göre iki çeşit hatip vardır: Yurttaşların iyiliği için, yurttaşları sözleriyle olabildiğince erdemli kılmak

amacıyla konuşanlar ile yalnız yurttaşların hoşuna gitmeyi düşünerek kendi çıkarlarını gözeten hatipler. (Platon, 1997, s. 502-D-E) Bunlardan ikincisi dalkavukluk olarak nitelendirilirken, ilk söylenen ise namusluca yapılması bakımından üstün tutulur. (Platon, 1997, s. 503-A)

“Phaidros” diyalogunda ise retoriğin farklı anlamlarda da kullanıldığı görülür ve “Gorgias” diyalogundan farklı olarak, retoriğin bir başka kullanımı da açık hale gelir: “Söz sanatı genel olarak, ruhları sadece mahkemelerde veya halkın biriktiği herhangi bir meydanda değil, fakat özel toplantılarda da, sözle ikna eder”. (Platon, 1943, s. 261-A-B) Fakat her şeyden önce burada, ikna etmenin temelinde de bilgi olduğu düşünülür. Fakat söz konusu bilgi doğru olanın bilgisi değil, kalabalığın iyi ile güzel diye kabul ettiği şey ne ise onun bilgisidir. (Platon, 1943, s. 260-A) Retorikçi kalabalığı bu defa tanımak ve onların nelerden hoşlanacaklarını bilmek durumundadır; böylece onları ikna edebilecektir. Örneğin, “kendisi aldanmaksızın başkasını aldatmak isteyen kişinin, şeylerin benzerliklerini ve başkalıklarını iyice ayırt edebilmesi gerektiği” üzerinde durulur. (Platon, 1943, s. 262-A)

Burada bir nutuk çeşidinden söz açılır ki söz konusu bu nutuk, “incelenmesi istenen konuyu bir tanımlama ile aydınlatabilmek amacıyla, dağınık kavramları toplu bir görüşle tek bir fikir etrafında toplar”. (Platon, 1943, s. 265-D) Konuşabilmek, düşünebilmek için konuşmayı düzene sokmak gerektiği vurgulanır. (Platon, 1943, s. 266-B) Bu türden konuşmaları yapanlar ise sofistlerdir. Buna göre Tisias ve Gorgias gibilerinin, “olasılığın hakikaten daha üstün olduğunu bulan söz kuvvetiyle küçük şeyleri büyük, büyük şeyleri küçük gösterdikleri” söylenir. (Platon, 1943, s. 267-B)

Sofistin öz-belirlenimlerinden biri olarak onun, “söze yönelik yarışma sanatında bir savaşçı olması” gösterilir. (Platon, 1999, s. 297-D) Ayrıca sofistin gerçek bilgiye engel olan kanılarla ilgili ruh temizleyicisi (çürütme ustası) olduğu söylenir. Bu noktada sofist ile retorikçi arasında bir bağ ortaya çıkar. Sofist de retoriği kullanması bakımından bir çeşit retorikçidir denebilir. Fakat yine de, gerçek bir bilgiye sahip olmadığı düşünülen sofist burada, “bir hokkabaz ve bir

kopyacı olarak” görülür. (Platon, 1999, s. 235-A-B) Ne de olsa sofist, filozofun yerini tutamaz.

Platon bu noktada Perikles’in retorliğini ön plana çıkarır ve onun sanatını temelinde bilgi ve idman olması bakımından üstün tutar. (1943, s. 270-A) Çünkü o nutuklarıyla ruhta doğruluğa bir alışkanlık, bir inanç ve bir erdem yaratmak için çabalar ve bunu yapabilmenin koşulu ise ruhu iyi tanımadır. (Platon, 1943, s. 270-B) “Phaidros”ta (1943, s. 271-D) şunlar söylenir: “Madem ki sözün asıl vazifesi ruhları yönetmektir, o halde usta bir hatip olmak için kaç çeşit ruh olduğunu muhakkak bilmelidir”. Hatipler ancak bu yolla karşısındakileri inandırabilirler.

Buna karşılık ikinci tarzda bir retorikten de söz açılır: Lysias’ın nutku buna örnektir. Sokrates Lysias’ın yanlışlarını ve nutkunun ise sanatsız olduğunu söyler. (Platon, 1943, s. 163-D) Çünkü Lysias’ın nutku bilimsel temelden yoksun olarak değerlendirilir. (Platon, 1943, s. 163-B) “Bilgisizliğine rağmen, Lysias aklına geleni yazmış” tır diyen Sokrates, Lysias’ın bütünden yoksun nutkunun düzensizliğine dikkati çeker. (Platon, 1943, s. 264-B) Lysias tarzı nutuklar, başı ve sonu bulunmaması, belli bir sisteme sahip olmaması bakımından Phrygya’lı Mides’in mezar taşı için yazdığı söylenen yazıya benzetilir. (Platon, 1943, s. 264-C-D) Böylece bilgi temeli olmayan ve belirli bir düzene sahip olmayan bu nutukları söyleyen retorikçiler de kötülenir.

“Phaidros”ta retorığe karşı farklı olduğu düşünülen tavrın, siyaset ve eğitim konularıyla ilgisinde de belirdiği söylenebilir. Çünkü, retorik bu gibi durumlarda felsefeye benzerliği ile birlikte anılır. Retorik adeta felsefenin bir taklididir. Fakat retorik yine de asla diyalektiğin yerini alamaz. Mahkemelerdeki inan ise akla yakın görünen şeye duyulan inandır (Platon, 1943, s. 272-E). İşte hatip olarak retorikçi de “akla yakın görünenin ardından gitmeli, hakikate ‘Uğurlar olsun!’ demelidir”. (Platon, 1943, s. 273-A) Bu son söylenen ayrıca o çağın retorik görüşünü de dile getirir.

Bu durum karşısında bir tehlikeye dikkat çekilir: “İyiye kötüyü bilmeyen hatip, iyiyi kötüyü fark etmeyen bir devlette, attır diye eşeğin gölgesini tanıtmak değil de, iyiliktir diye kötülüğü tanıtmak isterse...”. (Platon, 1943, s. 260-C) Böylesi bir durumun tehlikesi büyüktür. Ayrıca akla uygun olanı halka söyleyerek onları inandırmaya çalışan retorikçi, akla uygun olanları söyleyerek doğru bilgi (episteme) ile değil, doğru sanı (doxa) ile amacına ulaşır. Kendine hatip denen büyük bilgelik üstatlarının istedikleri sanıyı yaratmakla kandırdıkları söylenir. Buna göre, kandırmak ile sanıyı kabul ettirmek aynı anlamda kullanılır. (Platon, 1999, s. 201-A-B) Yine de bilge ve iyi hatiplerin, devlete zararlı olanı doğru göstermeleri gerekebilir. Şöyle ki “her devlete doğru ve iyi gelen şey, devlet bu inançta buldukça iyi ve doğrudur”. (Platon, 1999, s. 167-C) Böylece yurttaşlar için kötü bir durum yerine onlara iyi gelen bir durum ortaya çıkar. Aynı nedenden dolayı eğitim açısından bakıldığında, öğrenciler karşısında, aynı nedenden, sofist de bilge olarak değerlendirilebilir. (Platon, 1999, s. 167-D)

“Phaidros”ta siyasetle ilgili olarak belirlenen durum öğrenim için de söz konusu edilir. Konuşma sanatına başlamak için en baştan bilinmesi gereken kavramlar öğrenildiğinde hatiplerin bilgisizlikten kurtuldukları sanılabilir ve başkalarına da bu kavramlar öğretildiğinde, onların da doğrudan doğruya söz sanatını (retorik) öğrenecekleri düşünülür. (Platon, 1943, s. 269-B) Fakat öğrenimde öğrencilere ancak gerçeğe benzer şeylerin öğretilebileceği düşünülür. Bu konuda Sokrates’in şu sözleri anlamlıdır: “Bunlar, senin harflerin sayesinde, öğretmensiz olarak gırtlaklarına kadar bilgiye gömüldüler mi, çoğu zaman hiçbir şeyi doğru dürüst düşünemedikleri halde kendilerini bilgin sanacaklardır”. (Platon, 1943, s. 275-A)

İzlendiği gibi, hem “Phaidros” hem de “Gorgias”ta, retorik olumlu ve olumsuz özelliklerinden söz açılmıştır. Fakat aralarındaki en belirgin farklılık, “Gorgias”ta retorikçinin bilgisiz olduğu; “Phaidros”ta ise retorikçinin ikna etmede tamamen bilgisiz olmadığı, en azından karşısındaki kitlenin özelliklerini tanıması gerektiği konusundaki düşünceleridir.

IV.

Platon'un retorik bağlamında yaptığı düşünülen bir diğer ayırım ise felsefe- şiir ayırımı olarak karşımıza çıkar. Platon her şeyden önce şiiri bir çeşit retorik olarak tanımlar. (1997, s. 502-D) Çünkü şairler tiyatrolarda katiplik ederler. Bu bakımdan tragediyaların yazarları, övgü yazarları, ozanlar vb. tıpkı devlet adamları gibi bilgelikte daha aşağıdırlar. (Platon, 1998, s. 22-B) Buna göre; “ozanlara da yaratımlarına kılavuzluk eden bilim değildir, onlar şiirlerini bir çeşit içgüdüyle, kutsal bir esinle yazarlar”. (1998, s. 22-B) Başka bir deyişle şiiri onlara söyleten doğadır.

Tragedyanın, “bu heybetli ve olağanüstü manzumenin”, amacı; hoş olsun olmasın faydalı olanı gözetmek değil, seyircilerin hoşuna gitmektir. (Platon, 1997, s. 502-B) Ayrıca retorikçi, “tragedya için ta en başından beri bilinmesi gereken kavramları bilir ama tragedyanın kendisi nedir onu bilmez”. (Platon, 1943, s. 269-A)

“Devlet” diyalogunda da, dolaylı bir anlatım tarzı olması bakımından tragedyanın olumsuz yönü ortaya çıkarılır. Buna göre şiirin iki türlü anlatım tarzına sahip olduğu söylenir: “Biri, tragedya ve komedyadaki taklit yolu, öteki, şairin olan biteni kendisinin anlatması”. (Platon, 2000, s. 394-B) Bu ikincisi dithyramboslarda görülür. Böylece dithyramboslarla yapılan doğrudan anlatımlara devlette yer verilirken, bir taklit olarak tragedya tarzı anlatımlar ise sansürlenir.

Platon, doğrudan anlatımları İlyada'dan örnekler vererek anlatır. Buna göre şair şiiri kendi ağzından anlatır ve “bir başkasının konuştuğu sanısını uyandırmak istemez bizde”. (2000, s. 393-A) “Şair bize başkalarının söylediği sözleri, bu sözlerin nerede, nasıl söylendiğini anlattığı zaman, yaptığı iş bir anlatımdır sadece... Ama şair bu sözleri söylerken kendisi değil, bir başkasıymış gibi davranırsa” benzetmek istediği kimseyi taklit etmiş olur. (2000, s. 393-B-C)

İzlendiği gibi yukarıda sözü edilen bu ayırım, “Paidros” diyalogundaki, olumsuz anlamına rağmen, retoriğe yapılan olumlu vurguya benzemektedir. Dikkati çeken bir diğer özellik ise burada, şiirin bilmeyenler (yönetilenler) karşısındaki durumunun irdelenmesidir. Bir ders kitabı olarak okutulan Homeros’tan pek çok şiir örneği verilir. “Protagoras”ta (Platon, 1999, s. 339-A) da, eğitimin başlıca konusu şiir bilgisi, yani şairlerin eserlerinde iyi ile kötüyü ayırt edebilmek, bunları çözümleyip yol açtıkları soruları cevaplandırmak yeteneği olarak tanımlanır. Fakat “Devlet”in 10. kitabında retorik bu defa yönetenler açısından değerlendirilerek felsefe-şiir karşıtlığı daha sert bir biçimde vurgulanır.

Bu noktada “Kratylos” diyalogundan da söz açmak gerekebilir. “Kratylos”ta adların özünün ne olduğu araştırılır. Adlar, nesnelere verdiğimiz adlar, önce birer taklittir. Nasıl Platon’a göre, bir şeyin resmi, o şeyin bir taklidi ise (2000, s. 596-E), benzer biçimde bir şeyin adı da, o şeyin özünün bir taklididir. “Demek oluyor ki, ad, nesnenin sesle yapılan taklidinden (öykünme) başka bir şey değildir. Bir kimse sesle taklit edişinde nesneyi taklit ediyor ve adını söylüyor”. (Platon, 1998, s. 423-B) Harflerden hecelere, hecelerden eylemlerin adlarına giderek, sonra da yeniden adlarla güzel bir bütün oluşturan ‘adlar bilgisi’ ya da ‘retorik’, ortaya koyduğu yapıt bakımından, resim sanatının ürettiği canlı varlığa benzer. (Platon, 1998, s. 425-A)

Gerçekten de sanat, “Devlet”te de tamamen bir taklitçi (mimetic) etkinlik olarak anlaşılır. Platon bu görüşünü şu örnekle problem halinde ortaya koyar: Bir aynanın dört bir yana tutulmasıyla onda güneşin, yıldızların, dünyanın, kendimizin, bitkilerin ve bütün canlı varlıkların görünüşleri belirir. Fakat bu görünüşlerin hiçbir gerçekliği yoktur. Bunlar bir ressamın yarattığı şeylerden hiç de farklı değildirler. (2000, s. 596-D-E)

Platon’a göre sanatın nesnesi görünüşler dünyasıdır. Ama bilindiği gibi Platon’da gerçek varlık idealar dünyasıdır. Buna göre, sanatın nesnesi olan fenomenler, aslında gerçekliği bulunmayan bir takım kopyalardır. Sanatın yöneldiği nesne, ideanın bir kopyasından başka bir şey olmadığına göre, sanat eseri, bir gerçeğin değil, daha çok, taklidin taklidi olacaktır. Bu noktada Platon, “sedir”le ilgili

örneğini açılar: Buna göre üç türlü sedirden ve bunların üç farklı ustasından söz açılır: Ressam, marangoz ve Tanrı. (2000, s. 597-B)

Sedirin aslı, Tanrının yaptığı sedir ideasıdır. (2000, s. 596-B) Marangozun yaptığı, sedir ideası değil, sadece onun bir çeşididir: Bu sedir asıl gerçeğin yanında sönük kalır. (2000, s. 597-A) Sonuncusu ise ressamın, pek çok çeşidi ve görünümü olan sedire bakarak yaptığı sedirdir. Yani ressam bir çeşit benzetmeci olarak görülür.

Ressam, “bir şeyin aslından üç derece uzağını yapar”. (2000, s. 597-E)

İşte, tragedya şairi de bu sonuncusunu yapar. “O da kraldan, yani doğrudan, üç sıra aşağıdadır öyleyse, bütün benzetmeciler gibi”. (Platon, 2000, s. 597-E)

Demek ki, Homeros da, bütün şairler de anlatımlarında taklide başvururlar, hepsinin yarattıkları birer gölgeden ibarettir. (Platon, 2000, s. 598-E)

Sanatçılar en temelde bilgisiz olduklarından taklide başvururlar. Platon’un bu konuda şu sözleri anlamlıdır: “Ressam, bir kunduracının, bir marangozun, yahut başka bir ustanın resmini yapar da, bunları sanatından anlamaz. İyi bir ressamısa öyle bir marangoz resmi yapar ki uzaktan, çocuklara ve bilgisizlere gösterse kandırabilir onları...”. (2000, s. 598-B-C) Bu bakımdan bir kandırma aracı olarak sanat, bilgisizler karşısında kullanıldığında tehlikelidir. Sanatçının bilgisizliğinin nedeni ise benzetmesinin sanı (doxa) ile ilgili olmasıdır. Çünkü, varlık (to on) ile yokluk (meon) arasında sanı (doxa) yer alır.

Platon bu benzetmelerinin ardından “bir yana gösteri meraklılarını, sanat düşünlerini, iş adamlarını koyuyorum; öbür yana da filozof adına layık olanları” (2000, s. 602-B) diyerek, böylesi kesin bir ayırım yapar. Sanatçı, artık bir yaratıcı değil, yararı olmayan işlerle uğraşan bir oyuncudur. Bu haliyle sanatçının kurulacak devlette, toplumda yeri yoktur.

V.

Platon'un, diyaloglarında kullandığı "retorik" kavramı, kimi diyaloglarında farklı türden kullanımlarıyla karşımıza çıksa da, en temelde "diyalektiğin" benzeri olarak, bu ikisi de ikna etme sanatı olarak anlaşılır.

Retorik, en genel anlamıyla bir "söz söyleme sanatı" olarak tanımlanır. Fakat bunun yanında "karşılıklı konuşma"nın (conversation) karşısında "konuşma sanatı" (speech) olarak, kimi zaman "söylev sanatı" (discourse) olarak, yine "tartışma"ya (discussion) karşılık "çekişme" (disputation) olarak da kullanıldığı söylenebilir. Kimi yerlerde ise "didişeme" ve "çekişme"den kastedilen aynı şey olmuştur.

"Diyalektik" ile "retorik" kavramlarının karşıt anlamlılığı, en temelde bilgisel temellerine bakılarak saptanır. Retorik daha çok inançla (pistis) ilgiliyken, diyalektik ise doğru bilgi (episteme) ile olanaklı olur. Bir de kimi diyaloglarda (Phaidros, Devlet vb.) "doğru sanı"ya dayalı olarak yapılan retorikten, ya da retoriğin bir kullanımı olarak karşımıza çıkan şiirden söz açılır. Fakat bu türden bir retorik kullanımı, daha çok, siyaset ve eğitim konularıyla ilgisinde ele alınır ve değerlendirilir.

Retoriğin "doğru sanı" uyandırma olarak anlaşıldığı böylesi durumlarda, retoriğin felsefeye yaklaşarak ona, daha olumlu bir anlam yüklendiği izlenmektedir. Fakat bu olumlu tavır, "Devlet" diyalogunda, son noktada, sanatçının bilgisizliği ve taklidin taklidi ile uğraştığı gerekçesiyle aksine, toplumda sanatın yasaklanmasını talep edecek denli olumsuz bir tavra dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

- Platon (1943) Phaidros, çev. Hamdi Akverdi, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Platon (1997) Gorgias, çev. Reyhan Erben, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Platon (2000) Devlet, çev. S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Platon (1998) “Sokrates’in Savunması”, Diyaloglar 1, çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 9-43.
- Platon (1998) “Kratylos”, Diyaloglar 1, çev. Teoman Aktürel, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 191-261.
- Platon (1999) “Protogoras”, Diyaloglar 2, çev. Tanju Gökçöl, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 121-179.
- Platon (1999) “Theaitetos”, Diyaloglar 2, çev. Macit Gökberk, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 179-273.
- Platon (1999) “Sofist”, Diyaloglar 2, çev. Ömer Naci Soykan, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 273-275.
- Ulaş, S. E. (2002) Felsefe Sözlüğü, haz. A. B. Güçü, E. Uzun, S. Uzun, Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.